

1939-1945

**TOEN HET
OORLOG
WAS**

COLOFON

Kijk voor meer informatie over de kinder- en jeugdboeken van de Gottmer Uitgevers Groep op www.gottmer.nl

Deze publicatie is mede tot stand gekomen dankzij een bijdrage van het Prins Bernhard Cultuurfonds

PRINS BERNHARD
CULTUURFONDS

© 2019 TEKST Annemiek de Groot,
Roos Jans, Juul Lelieveld en
Liesbeth Rosendaal

© 2019 ILLUSTRATIES
Irene Goede

GRAFISCH ONTWERP

Ontwerphaven, Suzanne Hertogs
en Anne de Laat

VOOR DEZE UITGAVE

© 2019 Uitgeverij J.H. Gottmer /
H.J.W. Becht BV, Postbus 317, 2000 AH
Haarlem (e-mail: info@gottmer.nl)
Uitgeverij J.H. Gottmer / H.J.W. Becht BV
maakt deel uit van de Gottmer Uitgevers
Groep BV

ISBN 978 90 257 7144 7
NUR 212

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden vervoelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op een andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

De uitgever heeft getracht om alle rechthebbenden van het fotomateriaal te achterhalen. Mochten personen of instanties desondanks van mening zijn dat fotorechten niet zijn gehonoreerd, dan kunnen zij zich tot de uitgever wenden.

MET DANK AAN

Kees Elkhuizen
Marieke van Groeningen
Marc ter Horst
Jents en Irene Laroooy
Marianne Lelieveld-Bücker
Koen Marijt
Ingrid van der Mooren

Johanna van
Nieuwstadt-van Hooff
Dolf Reijmers
Chrétien Robben
Tijl Rosendaal
Luca Smeets
Janne Wieland

Janneke Jorna
*historicus en collectiespecialist bij Netwerk
Oorlogsbronnen*
Teun Pelleboer
historicus bij Nationaal Comité 4 en 5 mei
Marrit Boogaars
historicus en specialist Holocaust
Saartje Kuijs
historicus Duitsland- en Genocidestudies

En alle andere mensen die ons hebben
geholpen bij het tot stand komen van
dit boek.

1939-1945

TOEN HET OORLOG WAS

Annemiek de Groot | Roos Jans | Juul Lelieveld | Liesbeth Rosendaal

Met illustraties van Irene Goede

INHOUD

WAAROM JE DIT EERST MOET LEZEN

De belangrijkste vragen (en antwoorden) over de Tweede Wereldoorlog. Lees dit eerst, voor je de rest gaat lezen of bekijken.

BLADZIJDE 8 T/M 15

TIJDLIJN

Wil je weten wanneer een gebeurtenis in de oorlog was? Dat vind je in deze tijdlijn.

BLADZIJDE 16 T/M 21

HOOFDSTUK 1 HOOFDROLSPELERS

Namen die belangrijk zijn als je het verhaal van de Tweede Wereldoorlog wilt begrijpen.

BLADZIJDE 22 T/M 37

HOOFDSTUK 2 VECHTEN

In Nederland werd tijdens de Tweede Wereldoorlog vooral aan het begin gevochten, toen het Duitse leger Nederland binnenviel. En aan het eind, toen de geallieerden Nederland kwamen bevrijden. Ondertussen werd er op andere plekken in de wereld wel vaak en veel gevochten.

BLADZIJDE 38 T/M 55

HOOFDSTUK 3 TECHNIEK

In een oorlog is techniek belangrijk. Zonder wapens kun je niet vechten. En je wilt elkaar berichten sturen die de ander niet kan horen. Je moet ook sneller en beter zijn dan je tegenstander. In de Tweede Wereldoorlog werden veel nieuwe wapens bedacht.

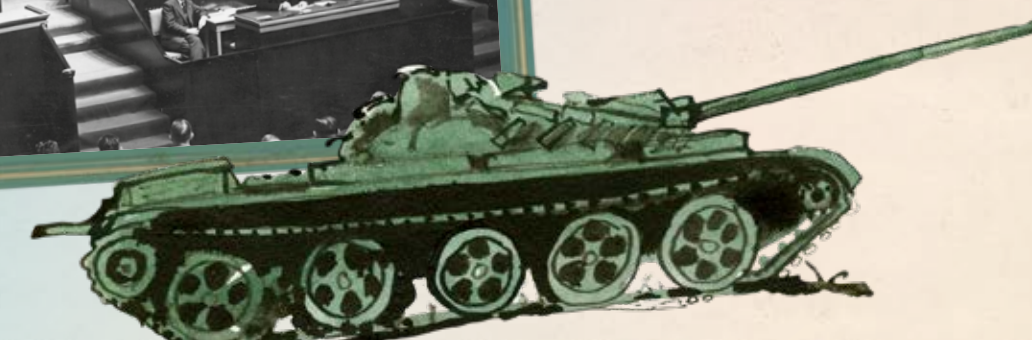
BLADZIJDE 56 T/M 71

HOOFDSTUK 4 SYMBOLEN

De nazi's gebruikten symbolen – beelden, tekens en woorden – waarmee ze veel macht uitstraalden. Maar ook de andere partijen in de oorlog gebruikten symbolen en propaganda.

BLADZIJDE 72 T/M 83

HOOFDSTUK 5 VRIEND OF VIJAND

Toen Nederland bezet werd door het Duitse leger, wisten mensen niet zeker wat ze moesten doen. Een klein deel sloot zich aan bij de nazi's. Andere mensen besloten juist te vechten tegen de nazi's. Maar de meeste Nederlanders deden niets. Het was moeilijk en soms zelfs levensgevaarlijk om een kant te kiezen. Want je wist nooit wie je vriend of je vijand was.

BLADZIJDE 84 T/M 97

HOOFDSTUK 6 OVERLEVEN

Toen het oorlog was, was niets meer hetzelfde. Toch probeerden de meeste mensen door te gaan met hun leven. Tegen het einde van de oorlog werd overleven echt moeilijk, toen in het noorden van Nederland de Hongerwinter begon. Aan de andere kant van de wereld, in Nederlands-Indië, kregen Nederlanders ook te maken met een verschrikkelijke oorlog.

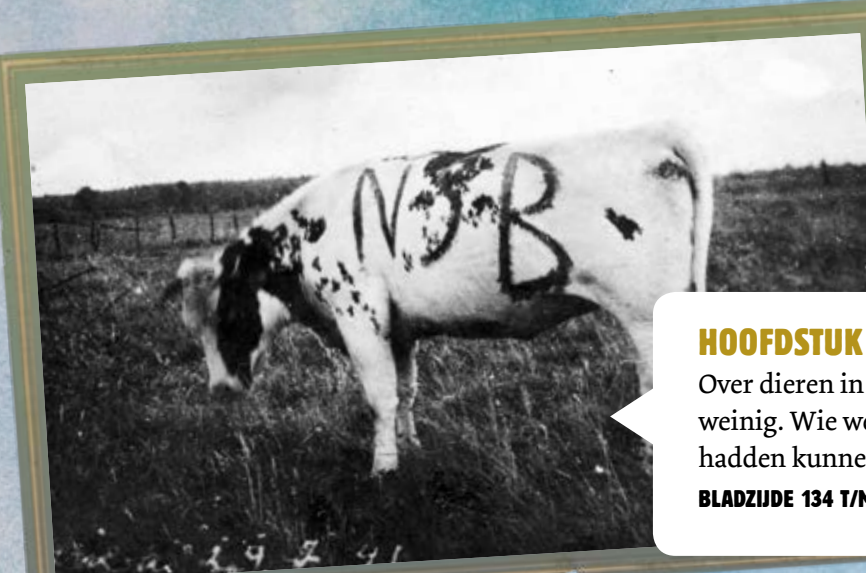
BLADZIJDE 98 T/M 113

HOOFDSTUK 7 MOORD

Hoe kon het gebeuren dat er miljoenen mannen, vrouwen en kinderen zijn vermoord? En dat zoveel mensen dat wisten en niets deden, of meehielpen aan de Jodenvervolging? Je leest hoe de nazi's mensen stap voor stap buitensloten. De laatste stap was moord.

BLADZIJDE 114 T/M 133

HOOFDSTUK 8 DIEREN

Over dieren in de Tweede Wereldoorlog hoor je weinig. Wie weet wat de dieren in de oorlog ons hadden kunnen vertellen, als ze konden praten.

BLADZIJDE 134 T/M 147

HOOFDSTUK 9 NOG NIET VOORBIJ

De Tweede Wereldoorlog stopte niet in één dag. Op 5 mei 1945 was Nederland bevrijd en op 8 mei 1945 gaf het Duitse leger zich over in Europa. In Azië vochten de geallieerden nog door tegen de Japanners. En toen het eindelijk vrede was, duurde het nog heel lang voor alles weer normaal was.

BLADZIJDE 148 T/M 161

HOOFDSTUK 10 NOOIT MEER

Toen de oorlog voorbij was, moesten mensen hun leven weer oppakken. Het duurde lang voor sommige verhalen bekend raakten. Nu vertellen we de verhalen door, want er zijn steeds minder mensen die de oorlog nog echt hebben meegemaakt.

BLADZIJDE 162 T/M 173

LEES DIT OOK NOG

Hier lees je welke keuzes de schrijvers hebben gemaakt tijdens het maken van dit boek.
BLADZIJDE 174

REGISTER

Om in te zoeken.
BLADZIJDE 176

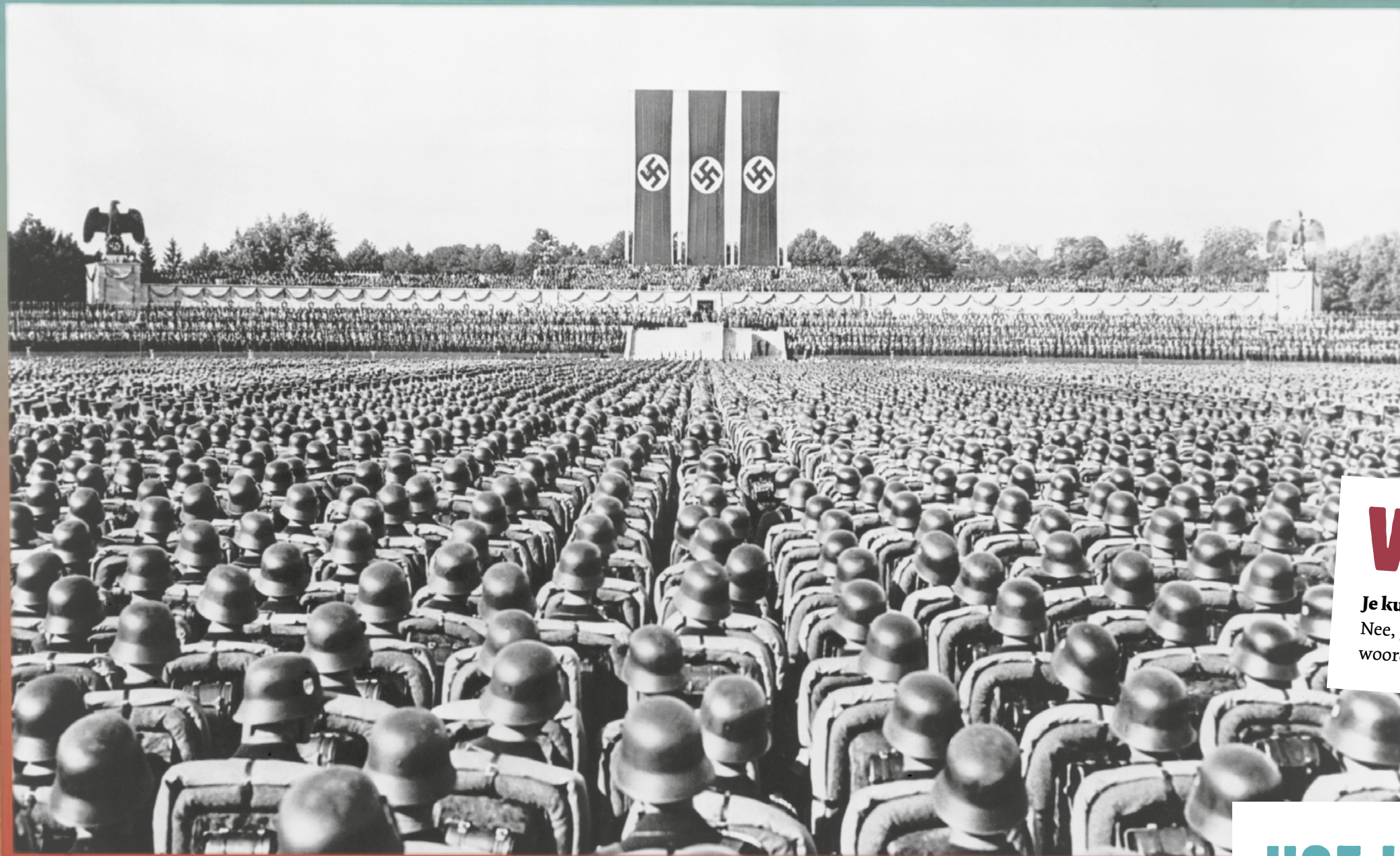
BRONNENLIJST

BLADZIJDE 177

FOTOVERANTWOORDING

BLADZIJDE 178

Voordat je aan dit boek begint, moet je dit eerst lezen.
Moet dat?
 Ja.

Je kunt me toch niet dwingen?
 Nee, gelukkig niet. Maar als je het niet doet, kom je misschien wel woorden of namen tegen die je niet kent. Dat zou jammer zijn.

WAAROM JE DIT EERST MOET LEZEN

HOE LEES JE DIT BOEK?

Je leest dus eerst dit hoofdstuk. Daarna mag je helemaal zelf weten in welke volgorde je het boek leest. Begin lekker achteraan! Of gewoon bij het eerste hoofdstuk, of ergens in het midden.

Zie je een **gekleurd** woord in de tekst? Dan weet je dat over dat onderwerp op een andere plek in dit boek meer geschreven is. Wil je dat opzoeken? Dan gebruik je het register op bladzijde 176. Daar staan alle belangrijke woorden op een rijtje. Achter de woorden staan de nummers van de bladzijde waarop ze worden uitgelegd.

Wil je graag weten hoe de oorlog verliep van het begin tot het eind of wanneer een bepaalde gebeurtenis was, blader dan even naar de tijdlijn op bladzijde 16. Daar staan de belangrijkste gebeurtenissen op volgorde.

DE BELANGRIJKSTE VRAGEN OVER DE TWEEDE WERELDOORLOG

(met antwoorden)

Waarom heet het de Tweede Wereldoorlog?

De Tweede Wereldoorlog heet zo omdat er ook een Eerste Wereldoorlog was. Van 1914 tot 1918 werd er gevochten in Europa, Azië en Afrika. Ook de Verenigde Staten vochten mee in deze oorlog. Omdat zoveel verschillende landen meededen, werd het een wereldoorlog genoemd. Het woord 'Eerste' kwam pas voor 'Wereldoorlog' te staan toen er in 1939 een nieuwe wereldoorlog uitbrak.

Wanneer begon de oorlog?

De Tweede Wereldoorlog begon in 1939. Toen viel het Duitse leger Polen binnen. Engeland en Frankrijk hadden beloofd om op te komen voor Polen. Daarom verklaarden ze de oorlog aan Duitsland. Nederland werd aangevallen in mei 1940. De Tweede Wereldoorlog ging trouwens langer door dan je misschien denkt. In Nederland vieten we de bevrijding op 5 mei, maar de oorlog was pas afgelopen op 15 augustus 1945. Pas toen was er vrede in de hele wereld.

Waarom wilde Hitler zoveel landen veroveren?

Adolf **Hitler**, die vanaf 1933 de leider van Duitsland was, vond dat het Duitse volk het beste volk op aarde was. Hij vond dan ook dat dit volk recht had op een groot, machtig land met veel inwoners. Daarom had Duitsland ruimte nodig, en voedsel en olie. Die waren volgens Hitler te vinden ten oosten van Duitsland, in Polen en Rusland. Daar woonden toch maar minderwaardige mensen, vond hij. Na de Eerste Wereldoorlog was Duitsland veel gebied kwijtgeraakt, waardoor veel Duitsers buiten de grenzen woonden, in delen van Oostenrijk en Tsjechoslowakije bijvoorbeeld. Hitler wilde dat al die Duitsers weer binnen de grenzen van het Duitse Rijk zouden wonen. Een van de eerste dingen die hij daarom deed was een stuk van Tsjechoslowakije innemen.

Waarom was Hitler populair?

In de tijd dat Hitler aan de macht kwam, was er veel armoede in de wereld. Veel mensen hadden geen werk en moesten hun best doen om te overleven. Tegelijk was de schade van de Eerste Wereldoorlog in Europa heel groot. Duitsland had nog extra problemen. Het was de verliezer van de die oorlog en had straffen gekregen omdat het de oorlog was begonnen. Het land moest bijvoorbeeld schadevergoedingen betalen en het mocht geen groot leger hebben. Voor veel Duitsers was het moeilijk om met het verlies en de straffen om te gaan. De regering in Duitsland probeerde de mensen te helpen, maar wist niet precies hoe.

Hitler kreeg de leiding van een politieke partij, de NSDAP. Hij beloofde mensen zonder werk aan een baan te helpen. Hij zei dat Duitsland een sterke leider nodig had om weer een belangrijk land te worden, waar mensen trots op konden zijn. Die leider zou hij zelf zijn. Hij wilde ook een groot leger opbouwen. Met een sterk leger zouden andere landen geen ruzie met Duitsland willen maken.

Toen hij in 1933 de leider van Duitsland werd, kwamen sommige van zijn beloftes ook uit. Steeds meer mensen hadden werk. Hij liet grote, nieuwe wegen aanleggen en hij maakte van Duitsland weer een machtig land in Europa.

Adolf Hitler schudt de handen van enthousiaste Duitsers.

Wat is de NSDAP?

NSDAP is de afkorting van Nationaalsocialistische Duitse Arbeiderspartij, de politieke partij van Hitler. De partij had als symbool het **hakenkruis**. In 1933 kwam deze partij aan de macht in Duitsland en Hitler werd het hoofd van de regering: de Rijkskanselier. Hij noemde zichzelf *der Führer*, wat Duits is voor 'de leider'.

De NSDAP had grote ideeën over de toekomst van Duitsland. Zo was de partij nationalistisch: ze wilden dat mensen heel trots waren op Duitsland en het Duitse volk. En socialistisch betekent dat de partij veel voor gewone Duitsers deed. Ze zorgden bijvoorbeeld voor een verzekering tegen ziekte voor iedereen. Gewone Duitsers waren daar heel blij mee. Ze steunden de partij. Dat gaf Hitler meer macht.

De partij van Hitler was ook racistisch en vond dat Joden, **Roma en Sinti** minder waard waren dan Duitsers. Ook gehandicapten en homoseksuelen zouden minderwaardig zijn. Al deze groepen werden door de NSDAP gediscrimineerd.

Na de Tweede Wereldoorlog werd de NSDAP verboden.

Poster voor een bijeenkomst van de NSDAP in 1929.

Wat is een nazi?

De aanhangers van de politieke partij van Hitler worden ook wel nazi's genoemd. Het woord 'nazi' is een afkorting van het Duitse woord **National-Sozialist**, wat 'aanhanger van de NSDAP' betekent. Het woord werd trouwens niet door de nazi's zelf gebruikt.

Wat is Joods zijn?

Joden zijn mensen die bij het Joodse volk horen. Het Joodse volk woont niet in één land, maar is verspreid over de wereld. Veel Joden hebben ook het joodse geloof. Bij het joodse geloof horen feesten en rituelen, zoals het joodse paasfeest.

Waarom wilde Hitler de Joden weg hebben uit het Duitse rijk?

De Joden kregen te maken met **antisemitisme**: een ander woord voor discriminatie van Joden. Ook voor de nazi's in Duitsland aan de macht kwamen was er antisemitisme. Maar het werd veel erger toen Hitler ging regeren. De nazi's hadden bepaalde **ideeën over ras**: ze zeiden dat er verschillende mensenrassen bestonden en dat sommige rassen minder waard waren dan andere. Volgens Hitler waren de Joden een minderwaardig ras. De nazi's zorgden ervoor dat mensen gingen geloven dat de Joden de oorzaak waren van de armoede in Duitsland en dat ze te veel macht hadden in het land.

Twee Joodse vrouwen worden opgepakt door Duitse soldaten in Polen.

Hoe bezet je een land?

Bezetten betekent 'iemand's plek innemen'. Duitsland bezette Nederland, maar ook België, Noorwegen en nog meer landen. Voortaan waren de nazi's de baas. Ze namen de plek in van de mensen die het land bestuurden en die de regels maakten of controleerden. Dus de regering, de burgemeesters, de politie, de ambtenaren en de rechters. Ook Nederlanders die met de nazi's samenwerkten kregen een baan in het nieuwe bestuur. Dit nieuwe nazi-bestuur maakte meteen nieuwe regels en wetten, waar iedereen in Nederland zich aan moest houden. En was je het er niet mee eens? Dan zorgden de Duitse soldaten ervoor dat je luisterde. Ze maakten mensen bang en gebruikten geweld.

Welke landen vochten er tegen Hitler?

Omdat Hitler van plan was om veel landen te veroveren, had hij veel vijanden. Grote landen zoals Amerika, Engeland en Canada vochten tegen de legers van Hitler. Maar ook kleinere landen in Europa hielpen mee. Hoe langer de oorlog duurde, hoe meer landen uit de hele wereld de oorlog verklaarden aan Hitler. Ze vochten niet allemaal mee door soldaten naar het front te sturen, maar ze steunden elkaar wel. Samen heetten deze landen de geallieerden.

Welke landen vochten er aan de kant van Hitler?

Hitler droomde van een groot Europees rijk waarvan hij zelf de baas was. Maar hij had ook bondgenoten nodig: leiders van andere landen die hij kon gebruiken om zijn ideeën uit te voeren. Italië en Japan wilden wel met Duitsland samenwerken. Al die landen samen noemen we de asmogendheden.

Rusland, dat toen nog de Sovjet-Unie heette, stond eerst aan de kant van Hitler. Maar Hitler was geen trouwe vriend: in 1941 viel hij Rusland aan. **Stalin**, de leider van Rusland, was daar zo kwaad over, dat hij de rest van de oorlog met de geallieerden tegen Duitsland vocht.

Waar werd gevochten in de Tweede Wereldoorlog?

Over bijna de hele wereld werd gevochten tijdens de oorlog. Dat er in Europa gevochten werd, wist je waarschijnlijk al. Maar ook in Afrika vochten de geallieerden tegen de nazi's en hun bondgenoten. In Azië vocht Japan tegen de Verenigde Staten, Australië en Nieuw-Zeeland. Ook delen van legers van Europese landen vochten mee in Azië. De Verenigde Staten en Canada vochten mee met de geallieerden in de oorlog, maar op hun eigen land werd weinig gevochten. Ze moesten wel oppassen op zee, want vijandige duikboten en vliegtuigen konden opeens opduiken. In Zuid-Amerika werd ook gevochten, maar net als in Noord-Amerika vooral op zee. Nederlandse gebieden in Zuid-Amerika moesten ook oppassen. Aruba en Curaçao werden zelfs aangevallen door Duitse onderzeeboten!

Waarom wilde Hitler Nederland veroveren?

Nederland wilde niet betrokken raken bij de Tweede Wereldoorlog. Maar Hitler dacht daar anders over. Hij wilde Frankrijk aanvallen. En om dat land te veroveren, stuurde hij zijn leger door Nederland en België. Bovendien ligt Nederland op een belangrijke plaats: aan de kust van de Noordzee. Engeland lag niet ver weg. De Engelsen konden vanaf de overkant soldaten sturen en die op het vasteland van Europa neerzetten. Dan zou Duitsland makkelijk aangevallen kunnen worden. Dat wilde Hitler voorkomen en daarom bezette hij Nederland.